

Антонімічні відношення тісно пов'язані з полісемією: багатозначне дієслово може мати кілька антонімічних відповідників — до кожного значення лексико-семантичного варіанта або до деяких із них. Антономія “є явищем синхронним, тобто періодично змінним, адже семантична зміна слова може спричинити втрату антонімічних зв'язків і навпаки — розвиток нових значень викликає появу нових антонімічних зв'язків” [3, 67].

Отже, антонімія характерна для всіх тематичних груп дієслів соціально-економічної сфери. Особливо широко вона представлена у групі лексем, що представляють фінансово-економічну та комерційну діяльність. Дієслівні антоніми в мові засобів масової інформації використовуються як виразовий засіб, що дає змогу створити контрастну панораму подій соціально-економічного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бессонова Л. Е. Глагольная префиксальная энантисемия в русском языке в сопоставлении с украинским: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01/ Днепропетровск. ГУ им. 300-летия воссоединения Украины с Россией. — Днепропетровск, 1983. — 25 с.
2. Доломан С. Антоніми на сторінках газети// Вісник Київського ун-ту. Сер.: Журналістика. — К., 1995. — Вип. 2. — С. 164-177.
3. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови. — К.: Либідь, 1992. — 248 с.
4. Родичева Э. И. Психолінгвістический анализ лексической антонимии: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.21/ МГУ. — М., 1976. — 24 с.
5. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. — М.: Просвещение, 1985. — 400 с.
6. Соколова Л. Н. К проблеме определения и классификации антонимов и их стилистического использования// Науч. докл. высш. шк. Филол. науки. — М., 1977. — № 6. — С.60-69.
7. Стряпчая С. А. Функционирование в предложении глаголов лексико-семантической группы социальных отношений: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01/ КГУ им. Т. Шевченко. — К., 1994. — 208 с.
8. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія/ За заг. ред. акад. І. К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1973. — 440 с.

Анна Середницька

ДИСКУСІЙНІ МОМЕНТИ ПРАВОПИСУ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ ТА ВІДЧИСЛІВНИКОВИХ СКЛАДНИХ СЛІВ

Основне завдання правопису – встановити систему логічних, максимально стислих і зрозумілих, обґрунтованих норм, поєднати повноту й стислість їх викладу. Проте, незважаючи на тривалу роботу мовознавців, сучасний український правопис і довідкові видання є все ще далекими від ідеалу. Часто трапляються такі випадки, коли між правописом і орфографічними словниками, які постулюють дотримання норм правопису, насправді існують суттєві розбіжності.

У цій статті ми хочемо звернути увагу фахівців на ряд невирішених правописних проблем, які стосуються словотвору числівників і похідних від них складних іменників і прикметників. Порівняно з іншими частинами мови правопис числівників

залишається найбільш неусталеним, оскільки числівники й похідні від них складні слова здебільшого записують цифрами: *750-річчя, 55-кілометровий, 473 тис.* [5, 147; 1, 124]. Переважання цифрових записів призводить до численних помилок при відмінюванні і словотворі, особливо в усному мовленні.

Саме тому перед укладачами правопису й словників стоїть завдання максимально точно й вичерпно описати всі деталі правопису числівників і закономірності утворення відчислівникових прикметників та іменників. Виокремимо моменти, до яких треба поставитись з особливою увагою.

1. Правопис і авторитетні посібники вказують, що у складних відчислівникових прикметниках й іменниках перша частина стоїть у родовому відмінку (крім *сто*): *двадцятиповерховий, стодвадцятип'ятирічний, двадцятитонка, сторіччя, стоп'ятдесятиріччя, шестиденка* [3, 305; 9, 156; 12, 35; 12, 32; 12, 30; 15, 138]. Проте словники подають форми, утворені за іншим принципом. Тільки у родовому відмінку вживається перша частина в числівниках *двохсотріччя, трьохсотріччя, чотирьохсотріччя, шестисотріччя, восьмисотріччя*, а для слів *п'ятисотріччя* і *семисотріччя* вживаються паралельні форми у називному відмінку: *п'ятсотріччя, сімсотріччя* (див. таблицю 1).

Таблиця 1.

Правопис складних відчислівникових прикметників та іменників у різних виданнях

Укр. правопис, 1993 [12]	А. Бурячок 2002 [2]	Орфографічний словник 2002 [11]	СУМ 1970-80 [7]	Орфографічний словник 1975 [4]
–	<i>п'ятсотріччя, п'ятсотрічний</i> –	<i>п'ятсотріччя, п'ятсотрічний</i> <i>п'ятисотріччя, п'ятисотрічний</i>	– <i>п'ятисотріччя, п'ятисотрічний</i>	<i>п'ятсотріччя, п'ятсотрічний</i> <i>п'ятисотріччя, п'ятисотрічний</i>
–	<i>шестисотліття, шестисотлітній</i>	<i>шестисотліття, шестисотлітній</i> <i>шстсотліт метрсовий</i>	<i>шестисотліття, шестисотлітній</i>	<i>шестисотріччя, шестисотрічний</i>
–	–	<i>сімсотріччя, сімсотрічний</i> <i>семисотріччя, семисотрічний</i>	<i>сімсотріччя, сімсотрічний</i> <i>семисотріччя, семисотрічний</i>	<i>сімсотріччя, сімсотрічний</i> <i>семисотріччя, семисотрічний</i>
–	<i>восьмисотріччя, восьмисотрічний</i>	<i>восьмисотріччя, восьмисотрічний</i>	<i>восьмисотріччя, восьмисотрічний</i>	<i>восьмисотріччя, восьмисотрічний</i>
–	<i>900-річчя не вказано</i>	–	–	–

Простежується традиція вживання таких форм в усному мовленні й літературі: *сімсотрічний, сімсотліття, сімсотлітній*, але *семисотрічний* [7]. У Львові ще донедавна була вулиця *Сімсотріччя Львова*.

Якщо ми порівняємо способи утворення складних відчислівникових іменників та прикметників у інших слов'янських мовах, то помітимо, що в російській мові перша частина таких слів вживається тільки у родовому відмінку: *пятисотлетие, пятисотлетний, восьмисотлетие, восьмисотлетний* [6]. Натомість для польської мови є коректними форми з першою частиною у називному відмінку: *dwusetletni, czterechsetlecie, pięćsetlecie, sześćsetlecie, siedemsetlecie, osiemsetletni, dziewięćsetlecie* [16].

Це наводить на думку, що для складних іменників і прикметників, утворених від числівників від *п'ятсот* до *дев'ятсот*, доцільно ввести паралельні форми з

першою частиною у називному відмінку: *п'ятсотріччя, шістсотріччя, сімсотріччя, вісімсотріччя, дев'ятсотріччя*, оскільки ці форми постійно фігурують у живому мовленні, літературі й присутні навіть у авторитетних довідкових виданнях.

Незалежно від того, чи погоджуємося ми з цією думкою, викладена у правописі система утворення відчислівникових складних іменників та прикметників є недостатньо повною (див. таблицю 1). Наводячи приклади, правопис оминає мовчанням усі складні випадки (*двохсотріччя, трьохсотріччя, чотирьохсотріччя, п'ятисотріччя, п'ятисотрічний* або *п'ятсотріччя, п'ятсотрічний* і т.д.), тільки зазначає у примітці, що «у складних словах із числівником, який означає число двозначне, тризначне та інші, числівник звичайно пишеться цифрами та приєднується до другої частини слова за допомогою дефіса: *750-річчя, 16-поверховий*» [12, 32]. Необхідно впорядкувати цю ланку вживання числівникових похідних, навести повну парадигму утворень такого типу, можливо, вказати паралельні форми.

2. У правописі недостатньо чітко викладена система утворення складних порядкових числівників на *-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний*.

Більшість підручників наводять правило, згідно з яким перша частина таких числівників стоїть у родовому відмінку (крім *сто*) і подають відповідні приклади: *трьохсотий, двадцятип'ятитисячний, двохсотп'ятдесятимільйонний, стотисячний, двохсотмільйонний, п'ятсоттисячний* [3, 305; 9, 156; 10, 224; 15, 137]. Щоправда, деякі підручники допускають можливість вживання частини складного порядкового числівника в називному відмінку: *п'ятсотдвадцятисемимільйонний* [5, 118].

Таку непослідовність простежуємо і в правописі: *дев'ятсотий, шістдесятип'ятимільйонний* (перша частина у родовому відмінку), але *п'ятсоттридцятитисячний* (перша частина у називному відмінку) [12, 34]. В свою чергу, словники практично оминають увагою порядкові числівники, а ті форми, які в них наведені утворені за різними принципами (див. таблицю 2)

Таблиця 2.

Правопис складних порядкових числівників на *-тисячний* у різних довідкових виданнях

Числівник	Український правопис 1993 [12]	А. Бурячок 2002 [2]	Орфографічний словник 2002 [11]	СУМ 1970-80 [7]
<i>200-тисячний</i>	-	-	<i>двохсотмільйонний</i>	-
<i>300-тисячний</i>	-	-	-	<i>трьохсоттисячний</i>
<i>400-тисячний</i>	-	-	-	-
<i>500-тисячний</i>	-	-	-	-
<i>530-тисячний</i>	<i>п'ятсоттридцятитисячний</i>	<i>п'ятсотдвадцятип'ятитисячний</i>	-	-
<i>600-тисячний</i>	-	-	-	-
<i>700-тисячний</i>	-	-	-	-
<i>800-тисячний</i>	-	-	-	-
<i>900-тисячний</i>	-	-	-	-

Правопис мав би унормувати ці непослідовні випадки слововживання, дати повний перелік слів *двохсоттисячний, трьохсоттисячний, чотирьохсоттисячний, п'ятсоттисячний* і т. д. Можливо, доцільно ввести паралельні форми, починаючи від числівника *п'ятсоттисячний* до *дев'ятсоттисячний*, оскільки вони закріпилися в мовленні і навіть проникли в словники, їх вважає коректними комп'ютерний редактор орфографії «Рута».

3. Виникає розбіжність між підручниками, які говорять про необхідність родового відмінка у першій частині порядкових числівників *трьохтисячний, чотирьохтисячний, трьохмільйонний, чотирьохмільйонний* і правописом, який подає до них паралельні форми *тритисячний, чотиритисячний, тримільйонний, чотиримільйонний* [12, 86].

Так, більшість посібників для вищих навчальних закладів наводять форми *трьохтисячний, чотирьохтисячний* і т. д. [5, 118; 8, 217] (хоча *чотиримільйонний* [10, 224]). Деякі автори навіть наголошують, що у порядкових числівниках на *-тисячний, -мільйонний, -мільярдний* перша частина набуває тільки форми *двох-, трьох-, чотирьох-* [9, 156; 1, 214].

Виникає питання, чому тільки *трьохсотий*, але *трьохтисячний* і *тритисячний*? Чому *трьохтисячний* (і *тритисячний*), *чотирьохтисячний* (і *чотиритисячний*), але тільки *двохтисячний*? Наявність паралельних форм *тритисячний, чотиритисячний* у правописі не пояснена.

Проте ці слова часто вживаються у словниках (див. таблицю 3), публіцистиці: *тримільйонний* (Рад. Україна, 2.11.1973), *тритисячний* (Веч. Київ, 9.1.1971, 4; Рад. Україна, 25.2.1971, 1) [7] Присутні вони як варіанти і в польській мові: *trzech tysięczny* або *trzytysięczny* [16].

З огляду на високу частотність форми *тритисячний, чотиритисячний* можуть вживатися як паралельні. Можливо, вони з'явилися за аналогією до порядкових числівників *п'ятитисячний, шеститисячний* і т. д. Проте в орфографічних словниках треба повно і послідовно подавати систему порядкових числівників на *-тисячний, -мільйонний*, а не обмежуватися тільки варіантними формами *тритисячний, чотиритисячний*, як у словнику А. Бурячка [2] (див. таблицю 3).

Таблиця 3

Написання складних порядкових числівників на *-тисячний, -мільйонний* у різних виданнях

Укр. правопис 1993 [2]	А. Бурячок 2002 [2]	Орфографічний словник 2002 [11]	СУМ 1970-80 [7]	Орфографічний словник 1975 [4]
<i>двохтисячний</i>	–	<i>двохтисячний</i>	–	–
<i>трьохтисячний</i> <i>тритисячний</i>	– <i>тритисячний</i>	<i>трьохтисячний</i> <i>тритисячний</i>	<i>трьохтисячний</i> <i>тритисячний</i>	<i>трьохтисячний</i> <i>тритисячний</i>
<i>чотирьохтисячний</i> <i>чотиритисячний</i>	– <i>чотиритисячний</i>	<i>чотирьохтисячний</i> <i>чотиритисячний</i>	<i>чотирьохтисячний</i> <i>чотиритисячний</i>	<i>чотирьохтисячний</i> –
<i>двохмільйонний</i>	–	<i>двохмільйонний</i>	–	<i>двохмільйонний</i>
<i>трьохмільйонний</i> <i>тримільйонний</i>	– <i>тримільйонний</i>	<i>трьохмільйонний</i> <i>тримільйонний</i>	<i>трьохмільйонний</i> <i>тримільйонний</i>	<i>трьохмільйонний</i> –

4. Наступна проблема стосується складних відчислівникових прикметників типу *двоярусний, тривимірний* і т. д., для яких деякі видання вказують паралельні форми *двох'ярусний, трьохвимірний* та ін. [7; 11].

Правопис і підручники однозначно вказують, що форми числівників *дво-, три-, чотири-* вживаємо, коли наступна частина починається з приголосного: *двоярусний, двогодинний, двоповерховий, триденний, трипроцентний, триразовий, чотиримісячний*. Натомість числівникові форми *двох-, трьох-, чотирьох-* вживаємо, коли наступна частина починається з голосного: *двохактний, чотирьохосьовий, трьохосновний* [1, 126; 2; 8, 214; 10, 225; 12, 30; 15, 138]. Частотний словник подає слова *двоповерховий* (6 слововживань), *триповерховий* (2 випадки слововживання), *трирічний* (2), *чотирирічний* (2) і зовсім не вказує слів *двохрічний, трьохповерховий, чотирьохрічний* [14].

Проте деякі авторитетні словники [4], [7], [11] подають для кількох (не всіх!) слів паралельні форми: *двоярусний* і *двох'ярусний*, *триярусний* і *трьох'ярусний*, *чотириярусний* і *чотирьох'ярусний*, *тривимірний* і *трьохвимірний*, *трилінійка* і *трьохлінійка*, *трилінійний* і *трьохлінійний* (див. таблицю 4).

Таблиця 4

Написання складних відчислівникових прикметників на дво-, три-, чотири- у різних виданнях

Укр. правопис 1993 [12]	А. Бурячок 2002 [2]	Орфографічний словник 2002 [11]	СУМ 1970-1980 [7]	Орфографічний словник 1975 [4]
<i>двоярусний</i>	<i>двоярусний</i>	<i>двоярусний, двух'ярусний</i>	<i>двох'ярусний</i>	<i>двох'ярусний</i>
-	-	<i>триярусний, трьох'ярусний</i>	<i>триярусний, трьохярусний</i> (без апострофа!)	<i>триярусний</i>
-	-	<i>чотириярусний, чотирьох'ярусний</i>	-	<i>чотыриярусний</i>
-	<i>треступневий</i>	<i>треступневий</i>	<i>треступневий</i>	-
-	-	<i>трестружний</i>	<i>трестружний</i>	<i>трестружний</i>
-	<i>тривимірний</i>	<i>тривимірний, трьохвимірний</i>	<i>тривимірний</i>	<i>тривимірний</i>
-	-	<i>трилінійка, трьохлінійка</i>	<i>трилінійка, трьохлінійка</i>	<i>трьохлінійка</i>
-	-	<i>трилінійний, трьохлінійний</i>	<i>трилінійний, трьохлінійний</i>	<i>трилінійний</i>

Очевидно, ці форми є у словниках [4; 7; 11] тому, що вони засвідчені в літературних джерелах: *трьох'ярусний* (Панас Мирний); *трьохлінійний* (А. Хижняк, О. Гончар, Л. Первомайський), але *триярусний* (З. Тулуб, П. Панч); *трилінійний* (Л. Первомайський, С. Олійник) [7], *чотириповерховий* (Є. Гуцало). В літературі вони з'явилися, найімовірніше, під впливом російської мови: *двухэтажный* – *двоповерховий*, *трехпроцентный* – *трипроцентний*, *четырёхъярусный* – *чотириярусний*, *четырёхэтажный* – *чотириповерховий* [6], *трехлинейный* – *трилінійний* [13]. Цікаво, що для польської мови, як і для української, також характерні форми з першою частиною *dwu-*, *trzy-*: *dwuletni*, *trzyletni* (але *czteropiętrowy*) [16].

З огляду на це краще не вводити у словники форм такого типу. А навіть якщо подавати їх всупереч правопису як паралельні, то це треба робити послідовно, у всіх випадках, а не у кількох словах *двох'ярусний*, *трьох'ярусний*, *чотирьох'ярусний*, *трьохвимірний*, *трьохлінійка*, *трьохлінійний*.

5. Не сказано в правописі про особливість утворення складних іменників і прикметників від числівника *тисяча*: *тисячометровий*, *тисячоліття*, *тисячолітній*, *тисячорічний*, *тисячоріччя* [2, 407], а це єдині відчислівникові форми, утворені за допомогою сполучного голосного *о* [9, 156]. Не згадано також про надзвичайно важливу особливість утворення порядкових числівників від *дев'яносто*, *сто*, які єдині з усіх числівників не набувають у складних словах форми родового відмінка: *дев'яностотисячний*, *стотисячний* [15, 137].

6. Треба розглянути доцільність існування у словниках форм *п'ятидесятники*, *шестидесятники* [7], [11], які є прямими кальками з російської мови. В інших складних іменниках числівник не набуває такої форми: *п'ятдесятиріччя*, *шестидесятиріччя*. Адже в українській мові, на відміну від російської, нема форм *п'ятидесяти*, *шестидесяти*. Саме тому замість наведених форм коректніше було б уживати слова

п'ятидесятники, шістдесятники, як це зроблено у словнику А. Бурячка[2].

Отже, правопис української мови та створені з урахуванням правописних норм довідкові видання повинні поєднувати в собі повноту висвітлення норм української мови з прагненням до їх максимальної уніфікації. Таким чином, слід внормувати систему основних і паралельних форм складних порядкових числівників (від *п'ятисоттисячний, п'ятсоттисячний* до *дев'ятисоттисячний* чи *дев'ятсоттисячний*); відчислівникових іменників (від *п'ятисотріччя, п'ятсотріччя* до *дев'ятисотріччя* чи *дев'ятсотріччя*); порядкових числівників *трьохтисячний, трьохмільйонний* (*тритисячний, тримільйонний*), *чотирьохтисячний, чотирьохмільйонний* (*чотиритисячний, чотиримільйонний*); з'ясувати правомірність існування у словниках паралельних форм *двох'ярусний, трьохвимірний, трьохлінійний* до відчислівникових прикметників *двоярусний, тривимірний, трилінійний*, а також коректність відчислівникових складних іменників *п'ятидесятники, шістдесятники*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ботвина Н. Ділова українська мова. – К.: АртЕк, 2001. – 275 с.
2. Бурячок А. А. Орфографічний словник української мови. – К.: Наукова думка, 2002. – 464 с.
3. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. Курс сучасної української літературної мови. – К.: Радянська школа, 1965. – 422 с.
4. Орфографічний словник української мови. – К.: Наукова думка, 1975. – 856 с.
5. Паламар Л. М., Кацавець Г. М. Мова ділових паперів. – К.: Либідь, 1994. – 206 с.
6. Русско-украинский словарь. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1978. – 1012 с.
7. Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія/ За загальною редакцією І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 583 с.
9. Сучасна українська мова/ За ред. О. Д. Пономарева. – Київ: Либідь, 1997. – 399 с.
10. Українська мова. – К.: Вища школа, 1976. – Ч. 1. – 334 с.
11. Український орфографічний словник. – К.: Довіра, 2002. – 1006 с.
12. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1994. – 240 с.
13. Українсько-російський словник. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1977. – 944 с.
14. Частотний словник сучасної української художньої прози. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 1. – 863 с.; Т. 2. – 855 с.
15. Ющук І. П. Практикум з правопису української мови. – К.: Радянська школа, 1989. – 288 с.
16. Słownik poprawnej polszczyzny. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1973. – 1056 s.

Марина Дем'янюк

ПОЛОНІЗМИ В СЛОВНИКУ І.МАКСИМОВИЧА 1724 р.

Питання українсько-польських взаємозв'язків здавна привертало увагу як вітчизняних, так й іноземних учених. Проблему полонізмів у межах окремих груп лексики піднімають у своїх роботах Д. Гринчишин [3, 31-52], І. Керницький [5, 91-108], М. Худаш [10; 11, 121-138], В. Русанівський [7, 86-95] та І. Сабадош [8, 50-56; 9, 87-97]. Наукові студії, присвячені з'ясуванню ролі польської мови як посередника